

Питання шевченкознавства

Микола Жулинський

УДК 82-94 (477) "Т.Г.Шевченко"

ІМЕНЕМ ШЕВЧЕНКА, В ІМ'Я ШЕВЧЕНКА

У статті розповідається про встановлення пам'ятників Т. Шевченку у Вашингтоні й Москві, а також про роботу Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка від часів її заснування до нашого часу.

Ключові слова: комуністична партія, Лео Мол, пам'ятник, Національна премія України імені Тараса Шевченка, соціалістичний реалізм, Тарас Шевченко, Олесь Гончар, Юрій Шевельов.

Mykola Zhulynsky. With Shevchenko's name, in the name of Shevchenko

The paper informs on the erection of Taras Shevchenko monuments in Washington and Moscow, and on the activities of the Shevchenko National Prize Committee from its foundation to the present time.

Key words: communist party, Leo Mol, monument, the Shevchenko National Prize, socialist realism, Taras Shevchenko, Oles Honchar, Yuriy Sheveliov.

Улітку 1978 р. в невеличкому містечку Когоузі штату Нью-Йорк я познайомився із Михайлом Апостолом, якому вже тоді було під дев'яносто. Його батьки ще наприкінці ХІХ ст. перебралися до США, осіли у промислово розвиненому на той час районі, там, де зливалися дві потужні річки – Гадсон і Могавк, на берегах яких повиростали величезні причали, склади, фабрики... Було де працювати, то поволі звели власний будинок, у котрому й мешкав Михайло Апостол.

– Я вертався з війни сюди, у це містечко. Воював у першу світову. В американській армії служив. Але я не про те хочу говорити. Знаєте, чим я горджуся? Ось цим!

І Михайло Апостол простягнув мені "Пропам'ятну книгу. Тарас Шевченко", видрукувану з нагоди відкриття у Вашингтоні 27 червня 1964 р. пам'ятника Т. Шевченку. У цій книжці, як писав в однойменній статті до збірника Голова Комітету пам'ятника Шевченкові, Президент Наукового Товариства імені Шевченка професор Роман Смаль-Стоцький, висвітлено "шлях Тараса Шевченка до столиці Америки – Вашингтону". На сторіччя від дня смерті поета Крайовий Комітет будови пам'ятника Шевченкові започаткував із 1 березня 1961 р. збір коштів на пам'ятник і закликав американських українців зробити посильні пожертви.

– Бачите цю фотографію? Це наш Комітет Пам'ятника Шевченкові в Когоузі. Я був його президент. Ми збирали кошти на будову. Я був на відкритті пам'ятника у Вашингтоні. О, то пам'ятка на все життя. Більшого свята у мене в житті не було. Людей наших, українців, понаїхало з усієї Америки, Канади... Було зі сто тисяч. Президент Айзанауер не міг доїхати до пам'ятника. Пішаком добрався. То було 27 червня 1964 року. Назавжди запам'ятав. Як заспівали хори "Заповіт" – плачу я, плачуть люди довкруг мене. А наприкінці наш гімн. український. "Ще не вмерла Україна". Що пережив – не до сказання.

Фрагменти пам'ятника
Т. Шевченку в Харкові.
Скульптор Матвій Манізер. 1935 р.
Фото із сайту: [kharkov.vbelous.net/
ukrain/shevchen.htm](http://kharkov.vbelous.net/ukrain/shevchen.htm)

Я не раз гортав ту “Пропам’ятну книгу”, на сторінках якої знаходимо тисячі-тисячі прізвищ жертводавців, переважна більшість тих, хто видав по одному-два долари, і думав про те, яких клопотів, яких проблем завдали ініціатори постанови пам’ятника Шевченкові у столиці США тодішньому керівництву СРСР. Ясна річ, комуністична влада знала, що за три роки до відзначення 100-річчя від дня смерті Тараса Шевченка XXIV Конвенція Українського Народного Союзу в США доручила своїй управі розпочати підготовку до встановлення пам’ятника Шевченкові у Вашингтоні. Це питання розглядалося в комісіях і підкомісіях Конгресу США. Була підготовлена відповідна резолюція, прийнята Конгресом Сполучених Штатів Америки та одностайно схвалена Сенатом 31 серпня 1960 р. 13 вересня 1960 р. Президент США Дуайт Д. Айзенхауер підписав цю резолюцію й вона набула статусу закону.

Очевидно, що не без озирань на підготовку відзначення 100-річчя від дня смерті Шевченка в США була прийнята постанова Ради Міністрів УРСР від 20 травня 1961 р. “Про встановлення щорічних Республіканських премій імені Т. Г. Шевченка” і створений Урядовий комітет на чолі з ідеологічно надійним Олександром Корнійчуком.

Знову ж таки, не без прицілу на реакцію з-за океану було вирішено присудити

премію Павлові Тичині, бо, як висловився на засіданні Комітету його член секретар ЦК КПУ А. Скаба, “навколо Тичини створилася боротьба за кордоном, про нього говорять багато гадостей і нам треба показати ще раз перед усім світом, як ми його шануємо. Ця премія буде мати світове значення. Нам треба перед усім світом показати, що він ввесь наш, неподільний, що український народ шанує і поважає свого поета” [3].

І хоча у члена Комітету літературознавця Леоніда Новиченка, як він висловився тоді, “останні його (Тичини. – М. Ж.) твори викликають почуття тривоги”, і взагалі “дещо в творчості останніх років П. Г. Тичини нас не повністю задовольняє” [3], Комітет вирішив таки присудити поетові Республіканську премію імені Т. Г. Шевченка, щоправда, не за доробок останніх років, а за тритомник вибраних творів. Першими лауреатами премії стали 1962 р. також Олесь Гончар і Платон Майборода.

Треба визнати, що вибір перших лауреатів був продуманий, творчість цих митців була гідна високого імені Шевченка, тому нова державна премія зразу ж набула належного авторитету.

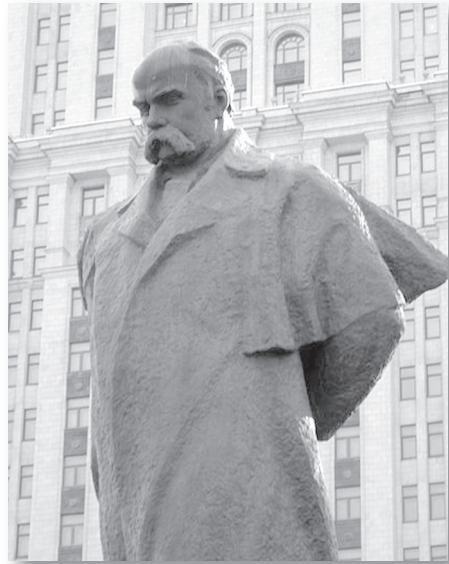
Та особливою реакцією на встановлення пам’ятника Т. Шевченку у столиці найбільшого ворога Радянського Союзу – Сполучених Штатів Америки було

термінове рішення Ради Міністрів СРСР від 15 червня 1962 р. про будівництво пам'ятника Шевченкові в Москві. Якщо, нагадаємо, у Вашингтоні пам'ятник був відкритий 27 червня 1964 р., то в Москві спорудити й установити монумент висотою 14 метрів удалося на сімнадцять днів раніше – 10 червня. Головне, що комуністичний режим таки обігнав Америку, до того ж пам'ятник вражав монументальною величчю. Коли фігура поета у Вашингтоні скульптора Леоніда Молодожанина (Лео Мола) була заввишки чотири метри двадцять сантиметрів, а висота пам'ятника, враховуючи постамент, сягала 9 метрів і 20 сантиметрів, то бронзова постать Шевченка разом із гранітним фундаментом у сквері перед готелем “Україна” в Москві мала висоту 14 метрів. Очевидно, замовники московського пам'ятника Шевченкові, готуючись до відзначення 150-річчя від дня народження поета, передбачили (аби перевершити не тільки в даті відкриття, а й у розмірах)

спорудження такого монумента, який би вражав глядача й переконував його в тому, що комуністична влада особливо шанує революціонера-демократа й уважає, що саме комуністична партія втілила в життя його мрії та ідеали.

Ідеологічно-пропагандистська приватизація Шевченка комуністичним режимом здійснювалася цілеспрямовано й активно. До речі, ще до появи пам'ятника у Вашингтоні першим на американському континенті був споруджений на кошти СРСР пам'ятник Кобзареві в Палермо, Канада, відкриття якого відбулося 1 липня 1951 р. Як свідчить викарбуваний на постаменті текст: “Т. Г. Шевченко 1814 – 1861. Від українського радянського народу українцям Канади”, – акція зі спорудження пам'ятника в капіталістичній Канаді, де мешкало найбільше закордонних українців, мала засвідчити пріоритет комуністичної влади у вшануванні Шевченка – поета-революціонера не тільки на теренах СРСР, а й за кордоном. Особливо в тих країнах, де діяли згуртовані кола вимушених емігрантів, українців-противників комуністичного режиму, який поневолив їхню батьківщину-Україну. Тому й був такий шалений опір установленню пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні з боку Кремля, прорадянських політиків Америки та низки прорадянських організацій у самих Сполучених Штатах, бо цю ініціативу висунули так звані українські буржуазні націоналісти. Противники спорудження пам'ятника геніальному українському поетові й художнику у столиці США гуртувалися навколо газети “Вашингтон пост”, на сторінках якої часто друкувалися матеріали, у котрих паплюжилося ім'я і творчість Шевченка.

Відомий художник, поет і перекладач Святослав Гординський докладно описав історію спорудження пам'ятника у Вашингтоні на сторінках “Пропам'ятної книги. Тарас Шевченко”. Він згадує про цей тривалий політичний тиск і громадське збурення, яке створювали деякі впливові політичні діячі США, російськомовна преса, зокрема російські емігрантські газети “Россия”, “Новое русское слово” та ін., дипломатичні служби СРСР, звинувачуючи Шевченка в антисемітизмі,

Фрагмент пам'ятника Т. Шевченку в Москві. Скульптори Михайло Грицюк, Юлій Синькевич, Анатолій Фуженко. 1964 р.
Фото із сайту: uk.wikipedia.org

Фрагменти пам'ятника
Т. Шевченку в Харкові:
Катерина, Жінка-селянка.
Скульптор Матвій
Манізер. 1935.
Фото із сайту: kharkov.vbelous.net/ukrain/shevchen.htm

ненависті до католиків, до православних, до москалів і поляків, навіть у тому, що поет – ідеологічний предтеча російського комунізму, інакше чому комуністична влада так піднімає на щиті слави його постать. Та завдяки тому, що світове українство організовано й послідовно обстоювало рішення Українського Конгресового Комітету Америки, що активно підтримували американські конгресмени й сенатори цю ідею, побудова пам'ятника була успішно завершена. До речі, два конгресмени польського походження Т. Дульський і Дж. Лесінський видали тоді спеціальну книжку з листами-клопотаннями українців до Конгресу США під назвою “Шевченко – пам'ятник звільнення, свободи і незалежності всіх поневолених націй”. З'являється друком двомовна збірка поезій, у багатьох містах і містечках США перейменовано вулиці та площі на честь Кобзаря...

Чому мова зайшла про пам'ятники? На початку сімдесятих років минулого століття після закінчення аспірантури я почав працювати в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, директором якого був Микола Шамота. На той час ідеологічно непомильний керівник, котрий очолив установу після смерті Олександра Білецького 1962 року, за вказівкою, точніше, у співпраці з КДБ УРСР та ЦК Компартії України “вичистив” інститут від інакомислячих – від шістдесятників, членів Гельсінської групи і просто національно свідомих учених і цим завоював особливу довіру з боку компартії. Не було вже в інституті тих, хто мав власну думку про русифікацію в Україні, про фальсифікацію історії рідного народу, про голодомори й винищення української інтелігенції – у концтаборах були Іван Світличний, Василь Стус, Юрій Бадзьо, не працювали в інституті Іван Дзюба, Михайлина Коцюбинська, Світлана Попель, Іван Ющук, ледве втрималися на роботі, і то ненадовго, Леонід Махновець, Віктор Іванисенко, Олекса Ставицький, Леонід Коваленко...

Ідеологічну пильність Миколи Шамоти компартія оцінила належно. Його було удостоєно звання академіка, “обрано” членом ЦК Компартії України, депутатом Верховної Ради СРСР; нарешті, 1972 року його призначають головою Комітету по Державних преміях УРСР імені Т. Г. Шевченка в галузях літератури, журналістики, мистецтва й архітектури при Раді Міністрів УРСР.

Саме на початок вісімдесятих припадає завершальна робота над персональною енциклопедією “Тарас Шевченко”. Назвати це видання “Шевченківською енциклопедією” не дозволило ЦК КПРС, особисто секретар ЦК КПРС М. Сулов. Бо ще не була завершена “Пушкінська енциклопедія”. А хіба може з'явитися персональна енциклопедія про Шевченка, коли немає ще про Пушкіна? І хоча відповідальним редактором цього значущого наукового проекту був відомий шевченкознавець, член-кореспондент АН УРСР Євген Кирилук, а М. Шамота – лише членом редколегії, проте жодна

стаття не могла оминати цензурного ока директора інституту. Пригадую, обговорювалося питання, які пам'ятники Шевченкові заслуговують на окремі статті в енциклопедії, фотографії яких пам'ятників будуть розміщені – одні кольорові, інші чорно-білі. Ясна річ, про статтю, присвячену пам'ятникові у Вашингтоні, не могло бути й мови, хоча вона була написана. І саме за вказівкою М. Шамоти, який погодив це у відділі науки ЦК Компартії України, у "Шевченківському словнику" було вміщено статті про пам'ятники Т. Г. Шевченкові у Києві, у Москві, в Палермо і в Харкові, інші було згадано в переліку у статті "Пам'ятники Т. Г. Шевченкові". Про вашингтонський монумент там написано так: "Галаслива антирадянська кампанія, яку підняли у зв'язку з відкриттям пам'ятників у Вашингтоні й Вінніпегу укр. бурж. націоналісти, була мерзенною спробою використати світле ім'я поета в своїх негідних політ. цілях" [5, 80].

Якщо пам'ятник Шевченкові встановлений десь за кордоном без погодження з СРСР, якщо він не подарований комуністичною владою, то це вважалось "ганебною антирадянською провокацією" й "широка прогресивна громадськість це рішуче засуджувала".

На кольорове зображення в "Шевченківському словнику" заслужив лише пам'ятник Шевченкові в Харкові, а на чорно-біле – подаровані Радянським Союзом пам'ятники в Палермо в Канаді, в Арров-парку поблизу Нью-Йорка, а також пам'ятник у Москві та в місті Ромни Сумської області роботи скульптора Івана Кавалерідзе.

Шевченківський комітет Микола Шамота очолив не випадково. 1972 року помирає Олександр Корнійчук, і компартії була потрібна надійна зміна – слухняний, ідеологічно пильний, політично непомильний новий голова Комітету. Необхідний був суворий контроль за всім, що друкувалося, оприлюднювалося, що претендувало на відзначення Шевченківською премією. За головування О. Корнійчука визнані за життя класиками літератури соціалістичного реалізму українські письменники старшого покоління – Микола Бажан, Петро Панч, Іван Ле, Андрій Головка, Юрій Збанацький, Володимир Канівець, Микола Нагнибіда, Василь Козаченко, Олександр Левада, та й сам Олександр Корнійчук – були відзначені Шевченківською премією. Не могла партія й сам Олександр Євдокимович ігнорувати надзвичайної популярності Андрія Малишка, Володимира Сосюри, Григорія Тютюнника, і їхня творчість, як і роман "Сестри Річинські" Ірини Вільде – треба ж не забувати про Західну Україну, якимось чином "пригортати" до партійного серця, – була освячена іменем Шевченка.

Для голови Шевченківського комітету М. Шамоти залишилося не так уже й багато письменників старшого покоління, яким довіряла компартія,

Пам'ятник Т. Шевченку
у Вашингтоні.
Скульптор Лео Мол. 1964.

Фрагменти пам'ятника Т. Шевченку
в Харкові: Той, що рве пута.
Скульптор Матвій Манізер. 1935.
Фото із сайту: [kharkov.vbelous.net/ukrain/
shevchen.htm](http://kharkov.vbelous.net/ukrain/shevchen.htm)

котрі своєю творчістю не викликали роздратування ідеологічно пильної критики, а отже, могли претендувати на премію. На черзі стояли Платон Воронько, Кость Гордієнко, Микола Ушаков, Вадим Собко, Олекса Коломієць, Дмитро Луценко, Любомир Дмитерко – вони й дочекалися цього удостоєння. Але популярність письменників-шістдесятників була вже такою широкою, усеукраїнською, до того ж їх активно друкували в Москві, що далі ніяк не можна було ігнорувати Дмитра Павличка, Івана Драча, Євгена Гуцала, Бориса Олійника, Ліну Костенко, Володимира Дрозда, Віталія Коротича, Романа Іваничука... Але відзначати когось із цих бунтівливих, непередбачуваних, творчість яких ніяк

не “лягала” у прокрустове ложе методу соціалістичного реалізму, не хотілося ні партійній владі, ні особисто Миколі Шамоті.

Працюючи вченим секретарем Інституту літератури, я бачив, як чи не щотижня до кабінету директора просочувався то одіозний Лазар Санов, то примітивний донощик Дмитро Шлапак, то вірний друг Шамоти Олег Килимник – ці головні нашіптувачі й радники годинами опрацьовували плани боротьби з відхиленнями від генеральної лінії компартії у творчості Євгена Гуцала, Григора Тютюнника, Бориса Олійника, Івана Драча, Володимира Дрозда, Володимира Базилевського, Романа Федоріва, Миколи Руденка, Сергія Плачинди, Романа Іваничука, Романа Андріяшика, Івана Білика, Василя Яременка, Євгена Адельгейма, Наталі Кузякіної, Василя Симоненка, Ірини Жиленко... Про цих та інших українських письменників, як і про “Собор” Олеся Гончара, про книжку Петра Шелеста “Україна наша радянська” та про працю Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?” Микола Шамота із властивою йому “партійною принциповістю” та з позицій “соціалістичного гуманізму” особисто писав та примусово замовляв у співробітників інституту відкриті й закриті рецензії – чинив неоскаржуваний присуд: “Пора кінчати з лібералізмом, його методологією і фразеологією”.

Хоч це аж ніяк не узгоджувалося з його поглядами, з його “партійною позицією”, але Комітет, усупереч особистим запереченням голови, які він подавав у формі сумнівів, застережень, пропозицій перенести розгляд цих кандидатур на наступні роки, таки присудив Шевченківську премію Дмитрові Павличку, Павлові Загребельному, Олександрові Білашу, Іванові Драчу, Василеві Земляку (посмертно).

Нарешті настав 1978 рік, коли ЦК Компартії України дав добро на відставку, якої Микола Шамота так довго випрошував і чекав. Як подяку за вірну службу на прощання його, за прикладом О. Корнійчука, було вирішено обдарувати також Шевченківською премією за книжку “Гуманізм і соціалістичний реалізм”.

Досі в моїй пам'яті зберігається наповнений сигаретним димом кабінет М. Шамоти. Суворий, холодний, без усмішки, сидів він у чорному кріслі за чорним столом, схилений над списком претендентів на Шевченківську премію. Поряд – купки книжок на столі, які він ретельно читав, вишукуючи крамолу, а навпроти на чорному цератовому дивані ледве проглядався крізь сизий дим гостроносий

Лазар Санов або запобігливо усміхнений Дмитро Шлапак... Пригадую, як Шамота зрадив, коли дізнався від заввідділу ЦК Компартії України Юрія Кондуфора, що нарешті він отримає дозвіл залишити посаду голови Шевченківського комітету й більше не буде змушений “освячувати” своєю участю присудження премій імені Тараса Шевченка тим, чия творчість відступала від магістрального шляху розвитку літератури соціалістичного реалізму.

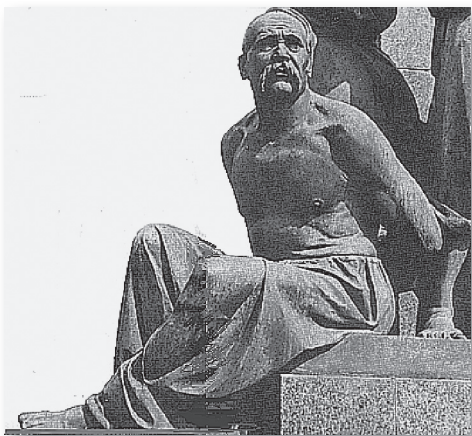
Кожну кандидатуру претендента на здобуття Шевченківської премії Микола Шамота узгоджував у ЦК Компартії України, замовляв, як правило, доручаючи надійним співробітникам свого інституту, закриті рецензії, наперед усно “задаючи” певну оцінку того чи того твору.

Я не пригадую, коли, у якому році я став членом Шевченківського комітету, здається, тоді, коли головою Комітету було призначено Олесь Гончара. Бо пам'ятним для мене залишається засідання Шевченківського комітету, яке проводив Олесь Терентійович у правому крилі Маріїнського палацу – у приміщенні Українського комітету захисту миру. Тоді вперше розглядалася кандидатура видатного мовознавця, літературознавця, славіста зі США Юрія Шевельова. Мені було відомо, що Ю. Шевельов до війни викладав у Харківському університеті, у якому тоді навчався О. Гончар, і тому я не сумнівався, що кандидатуру цього вченого, до якого з великою повагою ставився студент – майбутній відомий прозаїк, підтримає й сам голова Комітету, і його члени. Адже під час Міжнародного конгресу українців, який проходив у Києві 1990 р., Олесь Гончар запросив свого колишнього харківського викладача, а нині славетного лінгвіста в гості до себе на дачу в Кончі-Озерній. На цій зустрічі був Віталій Русанівський, а також колега Шевельова зі США Мирослава Знаєнко.

Я та Іван Драч виступали на цьому засіданні, обґрунтовуючи свою підтримку кандидатури Ю. Шевельова. Та реакція Олесь Гончара була, м'яко кажучи, стриманою: він не сказав жодного слова про цього видатного вченого, яке би прозвучало схвально й відкрило дорогу до позитивного голосування.

Про це засідання Шевченківського комітету 17 лютого 1994 року письменник занотує в щоденнику: “Не пройшов (не зважаючи на страшенний тиск київських лобі) Ю. Шерех зі своєю пройнятою снобістським духом “Третьою сторожею” [1, 512]. Хоча під час проведення в Києві I Міжнародного конгресу українців у серпні 1990 р. Олесь Гончар, як писав Роман Корогодський у статті “Оксана Соловей у листах і на дроті”, сказав в інтерв'ю: “Після геніального Потебні Харків дав другого геніального лінгвіста, ім'я його – Юрій Шевельов; і я радий, що мені випала честь слухати його блискучі лекції упродовж п'яти моїх харківських студентських літ” [2, 136].

Лише згодом я довідався, що мовознавець-емігрант восени 1953 р. в Бостоні написав із приводу роману “Таврія” статтю “Здобутки і втрати української літератури”, опубліковану в часопису “Нові Дні” (число 48 за 1954 рік). Про це прозаїкові стало відомо пізніше, уже після зустрічі з Юрієм Шевельовим у Кончі-

Фрагменти пам'ятника Т. Шевченку в Харкові: Зв'язаний запорожець. Скульптор Матвій Манізер. 1935 р. Фото із сайту: kharkov.vbelous.net/ukrain/shevchen.htm

Озерній. Ясна річ, реакція дуже популярного романіста на міркування свого вчителя про його п'ятий роман була емоційно вразливою. Якщо раніше Олесь Гончар називав цього, за його словами, “високого інтелектуала в окулярах, чиїми лекціями, чиїм гумором <...> студенти так захоплювалися”, “дорогий професор”, “довоснний університетський професор”, то після ознайомлення зі згаданою статтею він у “Щоденниках” називає його “самозакоханим снобом”, “суворим заокеанським негативістом”, “рenegатом”...

Олеся Терентійовича можна було зрозуміти, бо коли Ю. Шевельов пише, що цей твір “позбавлений стрункої композиції, що він розсипається, що він розхитаний, без стрижня, без міцних сюжетних ліній” [4, 252], читати це авторові, котрий, як відомо, з особливою відповідальністю працював над композицією, стилем, над художньою індивідуалізацією образів, було дуже прикро. І хоча критик у статті багато уваги приділив аналізу культурної атмосфери в СРСР і стану української літератури під тиском комуністичного режиму, наголошуючи на “розінтелекченні української літератури”, “ізоляції від літератур Заходу”, на ідейному викривленні, перекрученні багатьох творів української радянської літератури, свої висновки й узагальнення він базував на романі “Таврія”: “І коли є в “Таврії” окремі талановиті сторінки (а вони є, головню в ліричних партіях), то вони тільки випинають різючу безстилевість цілого і, виказуючи талант автора, виказують тим більше головну втрату української літератури під СРСР – *втрату культури*” [4, 251].

Доволі гострі критичні зауваження містить відгук Ю. Шевельова на роман свого університетського учня “Голубий Дунай” – другої книги “Прапороносців”. Ця рецензія була опублікована в еміграційному журналі “Час” 2 листопада 1947 р. Щоправда, “інтелектуал блідолиций”, за визначенням прозаїка у щоденнику, тут наголошує: “Олесь Гончар – письменник, безумовно, дуже обдарований і спостережливий. Він міг би сказати багато і вмів сказати. В “Голубому Дунаї” є окремі сцени, де автор підноситься до справді глибоких, свіжих і психологічно насичених характеристик” [4, 240].

Вину за творчі прорахунки й поразки як Олеся Гончара, так й інших українських радянських письменників Ю. Шевельов покладає на комуністичну систему: “Російсько-радянська система зовсім не зацікавлена в поширенні українського мистецького слова” [4, 244], більше того, “совєтська система систематично губить українських письменників: одних засланням і розстрілом, інших – розтлінням і душевним розкладом, що їх наслідком буває необхідна мертвота їхніх творів” [4, 242].

Слід пам'ятати, що саме О. Гончар подав письмову рекомендацію для обрання професора Ю. Шевельова іноземним членом Академії наук України, що й відбулося 1991 року. Цілком можливо, що на той час письменник-академік не знав про існування негативної рецензії на його роман “Таврія”, але вже тоді, коли прозаїк очолював Шевченківський комітет, а саме 13 вересня 1992 року, у Києві ще раз зустрілися американський професор і його колишній студент. Тоді ж у Кончі-Озерній письменник подарував Шевельову книжку Віталія Ковалю “Собор” і довкола “Собору” з таким написом: “Юрію Володимировичу на згадку про літа молодії, харківські, і на спогад про зустріч в незалежній Україні. 13.9.1992. Олесь Гончар” [4, 442]. І хоча перед тим вони мали доволі гостру розмову, бо колишній студент був ображений на свого професора за те, що той начебто не зреагував на його записку з табору для полонених і не допоміг учневі тоді, у перші місяці війни, проте, як свідчить цей напис, письменник зберігав повагу до свого університетського вчителя. Але справді за час головування О. Гончара у згаданому комітеті Ю. Шевельов не був відзначений найвищою державною премією України. Шевченківським лауреатом цей

видатний мовознавець-славист і літературознавець став лише 2000 року. Але саме “шевченківський період” О. Гончара прикметний найбільшою кількістю лауреатів. Так, 1992 року було присуджено 15 премій, 1993-го – 19, 1994 року – знову 15, а 1995-го – 12 премій. Олесь Терентійович намагався віддати своєрідний борг від імені незалежної України тим, хто був репресований комуністичним режимом, хто був змушений покинути рідну землю і творити в еміграції, хто не дожив до сподіваної свободи України, хто не міг і мріяти бути високо оціненим премією Шевченка в радянські часи... Тому серед лауреатів періоду головування в Комітеті Олесь Гончара з’явилися прізвища Бориса Антоненка-Давидовича (посмертно), Івана Багряного (посмертно), Івана Світличного (посмертно), Володимира Івасюка (посмертно), Віктора Зарецького (посмертно), Василя Симоненка (посмертно), Григорія Кочура (посмертно), Віри Свенціцької (посмертно), Івана-Валентина Задорожного, а також Володимира Дрозда, Ігоря Калинця, Феодосія Рогового, Тараса Мельничука, Павла Мовчана, Романа Лубківського, Степана Колесника, Миколи Руденка, Володимира Коломійця, Дмитра Міщенка, Степана Сапеляка, Леоніда Талалая, Івана Чендея, Надії Світличної, Роберта Конквеста, Романа Рахманного (Олійника), Феодосія Гуменюка, хор імені Олександра Кошиця...

Змінювалися голови Шевченківського комітету – після Олесь Гончара очолив Комітет Володимир Яворівський, його змінив на цій громадській посаді Іван Дзюба. Відбулося це 1999 року, і доволі несподівано. Бо призначав В. Яворівського головою Комітету президент України Леонід Кучма 1996 року, а вже через три роки він його звільняє.

Пригадую, наприкінці червня 1999 р. відбувся офіційний візит Президента України до Республіки Польща. У рамках цього візиту була організована українсько-польська конференція, на якій виступали Леонід Кучма, Богдан Горинь, я... Під час повернення літаком до Києва Кучма запросив до свого салону Вітольда Фокіна, Богдана Гориня й мене. Зайшла мова про наступні президентські вибори. Вітольд Павлович підняв тост за те, щоб Леонід Данилович уже в листопаді запросив усіх нас на прийом із нагоди обрання його Президентом України. Богдан Горинь розповідав про нашу полеміку з польськими парламентаріями і громадськими діячами стосовно польсько-українського конфлікту на Волині в 1942–1943 рр., про самовільне зведення поляками меморіального комплексу пам’яті полеглим “орлятам” у Львові... Він порівнював оборону українського Львова поляками 1918 року з російською “зачисткою” території Чечні: “Пам’ять полеглих треба берегти, ушановувати – хто проти? Ми, українці, за, але не можна не рахуватися з думкою господаря. Загинули солдати-росіяни в Чечні – треба берегти їхні могили, але в Грозному встановлювати окупантам пам’ятник і таке писати? “За оборону Грозного”. Від кого росіяни це чеченське місто обороняли? Від чеченців? Чеченці захищали свою свободу, вони оборонялися від російських окупантів, а ті, захопивши Грозний, установлюють собі пам’ятник і ще цинічно проголошують: “За оборону Грозного”. Так і поляки, польська молодь, ті “орлята” воювали з українцями за українське місто, яке вважали своїм. Львів, Галичина, Волинь – українські території й тільки ми, українці, маємо й повинні їх охороняти, обороняти”.

Л. Кучма перевів розмову на Службу безпеки України (“Треба було зразу ж, як проголосили незалежність, повністю ліквідувати КДБ – усіх позвільняти й набрати нових людей. Толку з них... Тільки збирають компромат”), заговорив про Юрія Костенка (“Я його тримав на посаді міністра, скільки міг. Точніше, скільки він хотів. А тепер він каже, що це було його помилкою – треба було йти в опозицію. До мене в опозицію. Бачте, зібрався йти в Президенти України”), а потім повернув голову в мій бік і запитав:

– Кого ти радиш на місце голови Шевченківського комітету?
– Та є ж голова. Володимир Яворівський. Ви ж його призначали, – відповів я.
– Призначав. Приходив, просив мене, я його зробив головою по Шевченківських преміях... Я його не розумію. Сьогодні говорить одне, завтра друге... Ішов на вибори, мало не на колінах просив допомогти. Я на його прохання переганяю з Рівного вагони цукру, борошна на Кіровоградщину, він їздить там, у Світловодську, роздає виборцям той цукор, а мене обливає брудом...

Леонід Кучма підняв слухавку, яка покоїлася збоку на його кріслі:

– Білоблоцького!

Коли той відгукнувся, Леонід Кучма наказав главі Адміністрації Президента України Миколі Білоблоцькому:

– Підготуй указ про звільнення Яворівського з посади голови Шевченківського комітету.

І тоді Президент звернувся знову до мене:

– Мені хтось із депутатів говорив, що я Яворівському не радив присуджувати Шевченківську премію якомусь письменникові, який живе у США, за роман про голод тридцять третього. Начебто я так Яворівському сказав. Що за бред? Я ніколи не втручався в цю справу, кому присуджувати, а кому ні, і заборонив будь-кому втручатися. Кого ставити, я тебе ще раз питаю? – повторив мені знову Кучма.

Я спочатку почав розповідати про те засідання Шевченківського комітету, на якому розглядався перший в українській літературі роман про жадливий голодомор 1932–1933 рр. в Україні – “Жовтий князь” Василя Барки. Так, справді, голова Комітету В. Яворівський не підтримав цей твір, натякаючи на те, що з художнього боку роман слабкий, але не говорив, що Президент України йому, як голові Комітету, радив не відзначати “Жовтого князя” Шевченківською премією...

Леонід Кучма мене перебив:

– Ти бачиш, Яворівського звільнено. Кого рекомендуєш?

– Якщо Ви таке рішення прийняли, то я, крім Івана Дзюби, кращої кандидатури не бачу. Тільки навряд чи він погодиться. Я Вас просив не знімати його з посади міністра культури, але ваш Табачник наполіг...

– Та Дзюба був неефективним міністром, – втрутився в розмову Вітольд Фокін.

– Я б цього не казав, – заперечив я. – Навпаки, Дзюба був достойним міністром. Розробив концепцію культурної політики України, зібрав команду молодих, енергійних спеціалістів, радників... А Дмитро Табачник як Глава Адміністрації протримав чи не півдня Івана Дзюбу у приймальні Президента України, а потім сказав йому: “Президент не може Вас прийняти”. А той лише хотів подякувати за те, що Ви його звільнили, і попрощатися. Та ні...

– Я із Дзюбою не раз зустрічався. Він не ображається. Запрошував бути радником із питань культури. Відмовився, – сказав Леонід Кучма і знову підняв трубку:

– Запроси до мене на завтра десь на годину дванадцятую Івана Дзюбу.

Зустріч відбулася. Іван Дзюба не дав одразу згоди на призначення його головою Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка. Попросив тиждень на роздуми.

Я зустрічався кілька разів з Іваном Михайловичем, переконував його дати згоду на призначення. Ми обговорювали, як підвищувати авторитет Шевченківської премії, бо повсякчасно у пресі зринали пропозиції ліквідувати цю “державну премію”, присуджувану за вказівкою згори й тільки тим, хто підтримує режим. Чистісінький “радянський синдром”: влада – ворог. Погодили, що І. Дзюба пропонуватиме новий склад комітету й нове положення про

Шевченківську премію. Таке положення, яке б урахувало досвід різних європейських премій у галузі літератури й мистецтва, особливо Нобелівської премії.

Не вдалося й І. Дзюбі кардинально змінити положення про Шевченківську премію, хоча ці шість років його головування були підпорядковані прагненню відзначати талановитих, творчо оригінальних митців.

У ці роки шевченківськими лауреатами стали поети Дмитро Кремінь, Борис Нечерда (посмертно), Ігор Римарук, Василь Герасим'юк, Василь Слапчук, Микола Воробйов, прозаїки й поети Іван Гнатюк, Марія Матіос, Євген Пашковський, В'ячеслав Медвідь, Михайло Слабошпицький, літературознавці й філософи Дмитро Наливайко, Юрій Шевельов (Шерех), Юрій Барабаш, Мирослав Попович, Сергій Кримський...

Іван Дзюба зітхнув полегшено, коли в листопаді 2005 р. його замінив на цій посаді Роман Лубківський. Клопітна ця справа, морально важка, бо ж охочих одержати Шевченківську премію, попри настирливі критичні звинувачення в необ'єктивності членів комітету, у якихось закулісних домовленостях, багато. Отже, і дзвінків багато, й особистих прохань підтримати, зважити, вдумливо прочитати, обов'язково подивитися, послухати... Іван Михайлович це важко переживав, тому й вимріявав настання того дня, коли він зможе зосередитися на своїх творчих замірах.

Роман Лубківський ентузіастично розпочав свою діяльність на посаді голови Комітету. І хоча Президент України Віктор Ющенко затвердив оновлене положення про Комітет із Національної премії України імені Тараса Шевченка і про саму Національну премію, проте якихось кардинальних змін унести в ці положення не вдалося ні Іванові Дзюбі, який готував проекти, ні Марії Матіос – заступникові голови комітету, ні Романові Лубківському. Були наміри суттєво модернізувати процедуру висунення, розгляду, обговорення й оцінки творів і робіт, поданих на здобуття Шевченківської премії, але навіть за цим, дещо модернізованим положенням не вдавалося успішно працювати. Головна причина – мізерне фінансування діяльності самого Комітету і його секретаріату, склад якого передбачали в кількості восьми осіб. Згідно з положенням Комітет має право утворювати експертні комісії з визнаних фахівців у галузі літератури, культури й мистецтва, залучати до письмового рецензування творів і робіт, висунутих на здобуття Національної премії, фахівців у галузі літератури, культури й мистецтва, відряджати членів Комітету та рецензентів для ознайомлення з театральними виставами, концертними програмами, творами кіномистецтва, образотворчого та монументального мистецтва.

Право є, а коштів – бракує. Немає чим оплатити роботу експертів, рецензентів, немає за що послати у відрядження члена Комітету чи оплатити відрядження до Києва тому членові Комітету, який мешкає, скажімо, у Львові чи Сімферополі. Отже, склад Комітету доводилося формувати лише з киян. Із цими та іншими проблемами зіткнулися не тільки Іван Дзюба й Роман Лубківський – попередні голови Комітету також намагалися досягнути ефективнішої роботи органу, покладаючи надії на фахову оцінку експертами, рецензентами висунутого на здобуття премії твору. Іноді вдавалося оплатити замовлену “закриту” рецензію, іноді випадало обмежитися тільки словами вдячності, бо необхідно було мати професійний “погляд збоку” на той чи той твір. Самі члени Комітету все прочитати, переглянути, осмислити практично не встигали за якихось три місяці – від першого туру – попереднього відбору творів та робіт, далі – їх розгляду, обговорення та оцінки до останнього, підсумкового голосування.

Я входив до Комітету вже багато років, знав усі проблемні “вузли”, які необхідно було розв’язувати. Про це говорили на засіданнях органу, про це свідчило добровільне складання своїх громадських, як члена Шевченківського комітету, повноважень, як це зробив Євген Станкович... Про постійні критичні стріли в наш бік, які летіли з газет, радіо й телебачення в період висунення, обговорення творів і робіт претендентів на премію імені Тараса Шевченка, а особливо після присудження премії, годі й говорити.

Несподівано для громадськості і для членів Комітету 14 листопада 2008 р. Президент України звільняє з посади голови Комітету Романа Лубківського та призначає мене на його місце. Цей указ став і для мене несподіванкою, бо десь у жовтні цього ж року в мене відбулася розмова з Віктором Ющенком і я тактовно відмовився очолювати Шевченківський комітет. Посилався я на свою зайнятість у Національній академії наук України, на те, що працюю Радником Президента України, що з його ж волі очолюю Національну раду з питань культури і духовності при Президенті України та Комісію з питань громадянства при Президентові України... Та головне, я висловив Вікторові Ющенку свої міркування, своє бачення майбутнього статусу Національної премії України імені Тараса Шевченка, роботи самого Комітету, його повноважень, процедури висунення кандидатів на найвищу державну премію, а головне, говорив про необхідність підняти престиж нагороди. Президент України зі мною погодився, сказав, що працюватимемо над цим, попросив, щоб Національна рада з питань культури і духовності розглянула висунуті пропозиції та в разі схвалення подала йому на затвердження указом Президента України.

Національна рада почала готувати новий проект положення про Комітет із Національної премії України імені Тараса Шевченка і про саму Національну премію, і раптом з’являється указ про моє призначення головою Комітету. Що робити? Не буду ж я публічно відмовлятися, подавати заяву про звільнення – не годиться, бо ж я співпрацюю із Президентом України. Запитав у глави Секретаріату Президента України Віктора Балого, чому не запитали мене, адже я не давав згоди бути керівником на громадських засадах іще одного спеціального органу, підпорядкованого Президентові України. На це Віктор Балага відповів:

– Президент мені сказав: я підписую указ. Із Миколою Григоровичем сам переговорю. Потім. Він не буде проти. Я його переконаю.

Що вже було мене переконувати, коли указ підписаний. Згодом деякі письмово подані мною пропозиції щодо поліпшення роботи Шевченківського комітету знайшли втілення в Указі Президента України від 8 грудня 2008 р., зокрема, доручення Кабінету Міністрів України щодо забезпечення “Комітету з національної премії України імені Тараса Шевченка окремим приміщенням, урахування необхідності створення умов для проведення засідань Комітету, розміщення архіву та бібліотеки”, збільшення до десяти осіб штату працівників секретаріату Комітету, виготовлення нових зразків Диплома та Почесного знака лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка. Цим же Указом Президента України був затверджений новий склад Комітету. Точніше, оновлений склад. Згодом я згадаю останні рядки з “Відкритого листа Президентові України п. Віктору Ющенку”, що його написав 24 листопада 2008 р. звільнений без будь-яких пояснень і подяки за роботу Роман Лубківський: “На жаль, не було виконане жодне з Ваших доручень стосовно життєдіяльності Комітету, адресоване владним структурам”.

Ці слова я був готовий повторити після двох років роботи в Комітеті з Національної премії України імені Тараса Шевченка. А я замірявся разом зі своїми колегами – членами Комітету кардинально змінити процедуру й порядок

висунення, обговорення і присудження цієї найвищої премії в Україні в галузі літератури, мистецтва й культури.

А очолюваний мною Комітет із Національної премії України імені Тараса Шевченка нараховував двадцять три особистості: письменники, художники, музиканти, театральні режисери й кінорежисери, майстри народної творчості, діячі культури... Кожен із них мав, ясна річ, свої естетичні смаки, літературно-мистецькі вподобання, свою, врешті-решт, "творчу нішу", до якої мимоволі тягнулася його душа... Нелегко досягти консенсусу, тобто зійтися на якійсь конкретній кандидатурі і змиритися, що твій улюблений поет чи художник не набирає більшості. Я це дуже добре усвідомлював, тому з моєї ініціативи проведено кілька засідань Комітету тривалістю по 3 – 4 години, на яких учасники обмінювалися враженнями, а головне – намагалися почути одне одного, звірити свої оцінки з оцінками інших колег.

Коли я формував список членів Шевченківського комітету, то намагався забезпечити присутність у цьому органі митців не лише різних поколінь, а й різних естетичних орієнтацій. І все задля того, аби витворити атмосферу дискусії, гранично відвертого обміну думками, забезпечити руйнування усталених стереотипів, усталених оцінок, підходів... Тому ми розпочали свою роботу з обговорення засад і принципів положення про Національну премію України імені Тараса Шевченка. Приємно, що всі члени Комітету (!) погодилися зі мною, з колегами, які працювали в попередньому складі, – з Іваном Драчем, Марією Матіос, Михайлом Слабошпицьким, Євгеном Шевченком, Олександром Федоруком, Мирославом Скориком, що надалі не буде так званих висувань кандидатур на здобуття Шевченківської премії творчими спілками, громадськими організаціями, бібліотеками, різного роду мистецькими об'єднаннями, агенціями тощо. Не буде громадських обговорень, які часто з великими зусиллями організують самі кандидати на цю нагороду, не буде колективних звернень, клопотань, рекомендаційних листів, телефонних дзвінків... А як буде? Сподівалися, що нам вдасться завдяки новому положенню про Шевченківську премію бодай наблизитися до більш справедливого вибору гідних кандидатур шляхом утворення незалежних експертних комісій, які фахово вивірятимуть національний літературно-мистецький, культурний простір на появу талановитого, найвидатнішого, вершинного духовного надбання українського народу.

Висловлювалися побоювання, що ці експерти не зможуть уникнути своїх особистих зацікавлень у відзначенні Шевченківською премією й організуватимуть так звану корпоративну підтримку та відповідне лобювання.

Проте ми сподівалися, що в експертній комісії, котру очолюватиме (чи буде в її складі) член Шевченківського комітету, працюватимуть професіонали, для яких багато важитиме високий художній рівень літературно-мистецького явища. Крім того, це не остання інстанція. Експерти пропонуватимуть кілька кандидатур, одну з яких таємним голосуванням визначатиме Шевченківський комітет. Такі засади вибору найдостойніших покладені в основу діяльності Нобелівського комітету, багатьох міжнародних літературних премій... Ще за головування Романа Лубківського члени комітету підписали листа на ім'я Президента України, текст якого я дозволю собі навести повністю:

Президентові України

ЮЩЕНКУ В. А.

Високоповажний Вікторе Андрійовичу!

Досвід роботи Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка впродовж кількох останніх років засвідчив, що українське

суспільство загалом і культурно-мистецька громадськість зокрема активно і ґрунтовно переймаються процесами відзначення на державному рівні вітчизняних літературних та мистецьких набутоків.

Прискіплива увага засобів масової інформації, гаряча і фахова дискусія провідних культурних сил країни стосовно Шевченківської премії змушують нас визнати, що процес висунення та процедура присудження найвищої Національної нагороди, якою є Шевченківська премія, потребують кардинальної реорганізації. Ідеться, насамперед, про необхідність удосконалення “Положення про Національну премію України імені Тараса Шевченка” та “Положення про Комітет з Національної премії України імені Тараса Шевченка”.

На наше переконання, Шевченківську премію слід позбавити нальоту радянщини та зайвого ідеологізму. Найвища державна нагорода має відповідати європейській практиці державного відзначення визначних досягнень у галузі культури та мистецтва.

У зв'язку з цим, вельмишановний Вікторе Андрійовичу, подаємо Вам пропозиції до проекту **нового** “Положення про Національну премію України імені Тараса Шевченка” та “Положення про Комітет з Національної премії України імені Тараса Шевченка”.

Розуміємо, що радикальні зміни до цих документів потребуватимуть копіткої роботи, в тому числі з українськими парламентарями, оскільки йдеться про часткові зміни до Закону України “Про державні нагороди України”.

Переконані, що такий крок дозволить піднести Шевченківську премію на якісно новий рівень, збільшить її авторитет у суспільстві, а також продемонструє наше спільне розуміння процесів, що відбуваються в культурно-мистецьких колах України.

Суспільні та медійні настрої підказують нам, що своєчасна реакція на потребу дня спеціального органу при Президентові України, яким є Шевченківський Комітет, буде позитивно сприйнята широкими колами не тільки культурної громадськості.

Для того, щоб не впливати на прийняття важливого державного рішення, ми – голова та члени Шевченківського комітету складаємо свої повноваження.

Водночас заявляємо Вам, вельмишановний Вікторе Андрійовичу, про цілковиту й беззастережну підтримку всіх Ваших починань в культурній та мистецькій сфері.

Сподіваємося на розуміння з Вашого боку.

З повагою

Члени Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка”.

(Закінчення в наступному номері)

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар О. Щоденники. – К., 2008. – Т. 3.
2. Корогодський Р. Оксана Соловей у листах і на дроті // *Сучасність*. – 2004. – № 5.
3. Національній премії України імені Тараса Шевченка – 50 років! // *Літературна Україна*. – 2011. – 19 травня.
4. Шевельов Ю. З історії незакінченої війни. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2009.
5. *Шевченківський словник*: У 2 т. – К., 1977. – Т. 2.

Отримано 18 березня 2013 р.

м. Київ